

MNEMOSYNON
FIRMIT ATIS

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ
Посебна издања број 64

Издавач

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ
Кнез Михаилова 35, Београд

За издавача

Миомир Кораћ, директор Археолошког института

Уредници

Весна Бикић
Јосип Шарић

Редакциони одбор

Драгана Антоновић, Александар Булатовић, Милоје Васић, Растко Васић,
Снежана Голубовић, Вујадин Иванишевић, Миомир Кораћ, Ивана Поповић, Славиша Перић

Секретар редакције

Јелена Анђелковић Грашар

Лектура и коректура

Мирјана Радовановић

Фотографије

Документација Археолошког института,
Небојша Борић и фото-архиве сарадника

Дизајн и прелом

Данијела Парацки и D_SIGN, Београд

Штампа

DIGITAL ART, Београд

Тираж

300 примерака

MNEMOSYNON
FIRMITATIS

СЕДАМДЕСЕТ ГОДИНА АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
(1947–2017)

Садржај Садржај Садржај

<i>Миомир Кораћ</i> , ПРЕДГОВОР	6
АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ И АРХЕОЛОГИЈА У СРБИЈИ	8
Наша археологија – данас.	
Поводом десетогодишњице рада Археолошког института САН (<i>Ђурђе Бошковић</i>)	15
Двадесет година живота и рада Археолошког института (<i>Ђурђе Бошковић</i>)	24
Педесет година Археолошког института (<i>Милоје Васић</i>)	35
АРХЕОЛОГИЈА ПОД ЈЕДНИМ КРОВОМ – ОСНИВАЊЕ АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА	44
Археолошки институт и Српско археолошко друштво	53
НАУЧНА САРАДЊА АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА	56
НАУКА У СЛУЖБИ ЗАШТИТЕ	66
Археолошка истраживања у Ђердапу	67
Археолошка слика Ђердапа	71
Праисторијска налазишта у Ђердапу	73
Античка и средњовековна налазишта у Ђердапу	79
Археолошко наслеђе и визија развоја Подунавља	89
Заштитна археолошка истраживања на коридорима 10 и 11	91
НАУЧНИ ПРОЈЕКТИ И ИСТРАЖИВАЧКЕ ТЕМЕ	94
Култура Лепенског Вира	97
Рад Археолошког института на проучавању металних доба на тлу Србије	101
Археологија Србије – културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије	104
Археолошки институт и истраживања палеолита и мезолита	107
Од сталне археолошке радионице до Центра за проучавање неолита Балкана	109
Гомолава – истраживања енеолита у Срему	116
Бубањ и Хум код Ниша – епонимна налазишта енеолита на централном Балкану	118
Хисар – вишеслојно налазиште у Лесковцу	123
Кале у Кршевици: процеси „урбанизације” и „хеленизације” у гвозденом добу централног Балкана	124
Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног, војног и резиденцијалног карактера у римским провинцијама на тлу Србије	129
Sirmium – Сремска Митровица	132
Римски и рановизантијски град Улпијана (Iustiniana Secunda)	138
Римско утврђење и град Timasium Minus у Равни код Књажевца	140
Истраживања античког Ниша	145
Антички Naissus – Нишка тврђава и некропола у Јагодин мали	146
Касноантичка Медијана (Mediana)	152

ај Садржај Садржај Садржај Садржај Садржај Садржај Садржај Садржај Садржај Садржај

Felix Romuliana (Гамзиград) – меморијални резиденцијални комплекс	158
Врело – Шаркамен код Неготина, тетрархијска резиденција Максимиана Даје	162
Nogreum Margi, римско утврђење и град	168
Утицај природних ресурса на формирање римских насеља и утврђења у источној Србији	171
IRS – Виминацијум, римски град и легијски војни логор – истраживање материјалне и духовне културе и становништва применом најсавременијих технологија даљинске детекције, геофизике, ГИС-а, дигитализације и 3Д визуелизације	173
Пројекат Виминацијум: мултидисциплинарна истраживања у служби презентације и промоције културне баштине	178
Центар за нове технологије Виминацијум	187
Процеси урбанизације средњовековног друштва	190
Истраживања рановизантијског полиса: Царичин град (Iustiniana Prima)	198
Истраживања средњовековних насеља, некропола и манастира	204
Истраживања средњовековних утврђења и градова	207
Пројекат истраживања средњовековног Раса	209
Научноистраживачки пројекат за Београдску тврђаву	211
Археометалургија у Археолошком институту	219
Рудна Глава – најстарији рудник у Европи	220
Прљуша, Мали Штурац – праисторијски рудник	223
Нова истраживања бронзаног доба – Пројекат <i>Jagar</i>	226
СПЕЦИЈАЛИСТИЧКЕ СТУДИЈЕ	228
Примена метода даљинске детекције и проспекције у истраживањима Археолошког института	229
Нумизматичке и сфрагистичке студије	238
Студије керамике	243
Археотехнологија – проучавање технолошке прошлости човечанства	247
Значај проучавања окресаних артефаката	250
Археолошки институт и биоархеологија у Србији	255
Антрополошка истраживања	255
Археоботаничка истраживања	257
Археозоолошка истраживања	260
ДОКУМЕНТОВАЊЕ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА У АРХЕОЛОШКОМ ИНСТИТУТУ	264
БИБЛИОТЕКА АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА	270
ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА	278
САРАДНИЦИ АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА	284
Археолошки институт – Матична књига службеника	285
Спољни сарадници Археолошког института (1947–2001)	287

ПРЕДГОВОР

VISCERA TERRAE, OPERTA TACENT, APERTA VARIAS FABULAS NARRANT.

Прекривена, утроба земље ћути, а кад се отвори, различите приче прича.

О бележавањем седамдесете годишњице Археолошког института ова генерација археолога одужује један велики и достојан дуг према онима који су је у стручном и духовном смислу створили. Најстарија генерација археолога, којима и сам припадам, учила је археологију од наших изузетних професора као што су Милутин Гарашанин, Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић-Кузмановић, Александар Јовановић. Имали смо изванредну прилику да од њих не само сазнајемо фундаменталне основе о археолошком занату већ и да у непосредном контакту с њима упијамо и неке од основних начела и погледа на живот.

Као институтске бебе упијали смо занат и знање од Боривоја Јовановића, Николе Тасића, Владе Кондића, Љубице Зотовић, Душице Минић, Славенке Ерцеговић Павловић, Растка Васића, Надежде Мандић.

Све те генерације и на Факултету и у Институту од којих смо учили биле су ученици изузетног професора Милоја Васића, првог правог школованог археолога код нас, који је још почетком деветнаестог века донео у Србију први теодолит и употребио га у археолошким истраживањима. Академик М. Васић, један од утемељивача археологије и, нигде озваничене али по резултатима светски познате, чувене „београдске археолошке школе”, био је ученик изузетног професора Михаила Валтровића, архитекте по образовању, а археолога по вокацији и интересовањима. Професор Михаило Валтровић био је оснивач и први председник Српског археолошког друштва, основаног 1883. године. Годину дана пре тога (1882) организовао је и спровео прва научна археолошка истраживања у Србији – на Виминацијуму, ослањајући се на све оно што је урадио Јанко Шафарик, који је још 1846. године сачинио Министарству један изузетно значајан документ са првим плановима за археолошка истраживања. Две године касније (1884) изаћи ће први број научног и стручног археолошког часописа под називом *Сџаринар*, који и данас, у четвртој серији излагања, представља најзначајнији археолошки часопис у нашој земљи. Управо Археолошки институт баштини традицију Српског археолошког друштва и наставља објављивање тог угледног и престижног часописа.

Оснивању Српског археолошког друштва претходила је клима у друштву коју одсликава позив Захарија Орфелина у *Славеносербском маџазину* да треба „вредно и на ползу народа Србије радити на очувању свести о њеним старинама”. Професор Михаило Валтровић проистекао је на неки начин из духовне климе коју су обликовали и Јован Стерија Поповић, и Јанко Шафарик, и Јернеј

Копитар и Лукијан Мушицки, а који су на извештан начин духовни настављачи Доситеја Обрадовића, храњеног и напајаног од ученог и образованог Захарија Орфелина, који је у духовном смислу досезао и до Руђера Бошковића.

На сваки начин и у најширем смислу, сви ови поменути умни људи наши су учитељи, који су у нас уткани и који су нам својим постојањем и деловањем омогућили да се данас бавимо једном таквом науком као што је археологија.

Када прелистамо ову нашу књигу која слави и глорификује седамдесет година постојања Археолошког института, видећемо да нам она уједно говори о далеко дужем периоду кроз који је наша археолошка наука прошла у свом развоју и напредовању. Из ње ће нам проговарати, на посредан или непосредан начин, и њени утемељивачи и одзвањаће речи Михаила Валтровића којима нас упућује да треба *„...одржавати, прикуљати, изучавати и на свети издавати културне, историјске и уметничке старине из свију периода преисторијској и историјској живоји на српској земљи”*, а затим, једним изненађујуће модерним приступом, и подучава да *„старинар”* – израз који се користио за археолога у његово доба – *„...треба у својим истраживањима да истражи помоћ од природњака...”*

Какву нам је причу испричала археологија ових простора на којима је Археолошки институт истраживао већину најзначајнијих археолошких локалитета из праисторијског, античког и средњовековног периода! На избледелим страницама Птоломејевих карата, Табуле Појтингеријане и Нотиције Дигнитатум израстале су скице грофа Марсиљја, који ће привући и Феликса Каница, и Домашевског, и Артура Џона Еванса, и сер Чарлса Хајда да посете ове крајеве и да се на лицу места увере у изузетно археолошко богатство наше земље и да о њему пренесу свету славу и културну баштину наших простора.

Др Миомир КОРАЋ,
директор Археолошкој институцији

налазишта *Horreum Margi* – Равно – Ђуприја у 1989. години, Весник Војног музеја 36, Војни музеј, Београд 2009, 133–143; М. Васић, С. Петковић, Резултати истраживања вишеслојног налазишта *Horreum Margi* – Равно – Ђуприја у 1990. години, Весник Војног музеја 37, Војни музеј, Београд 2010, 9–25.

УТИЦАЈ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА НА ФОРМИРАЊЕ РИМСКИХ НАСЕЉА И УТВРЂЕЊА У ИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

У оквиру пројекта основних истраживања Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилној, војној и резиденцијалној карактера у римским провинцијама на тлу Србије (бр. 177007)*, под руководством Иване Поповић, од 2011. године издваја се потпројекат чија је тема истраживања утицај природних ресурса на романизацију североисточног дела провинције Горње Мезије, касније провинције Приобалне Дакије, односно простора данашње источне Србије.

Циљеви истраживања у оквиру ове теме постављени су на основу претходних археолошких истраживања датог простора, односно проблема који су њима иницирани, а тичу се утицаја природних ресурса (експлоатација руде и камена, речни токови, пашњаци, обрадиво земљиште) на формирање римских насеља и утврђења у источној Србији. Циљеви истраживања условили су интердисциплинарни методолошки приступ, који је реализован у сарадњи са археометалурзима (Драгана Живковић и Нада Штрбац, Технички факултет у Бору), антрополозима (Наташа Миладиновић-Радмиловић, Археолошки институт), археозоолозима (Соња Вуковић, Филозофски факултет у Београду), археоботаничарима (Александар Медовић, Музеј Војводине) и геолозима (Видојко Јовић).

Мада је потпројекат у иницијалној фази реализације, резултати досадашњих истраживања помогли су да се расветле процес романизације, социјално-економски развој, демографска слика и утицај римске цивилизације на потоњи развој простора источне Србије у средњем веку. Они се, унајкрма, могу свести на неколико тачака, односно истраживања спроведених на референтним налазиштима.

Процес романизације простора данашње источне Србије започео је веома рано због формирања дунавског лимеса, још у време Јулијеваца-Клаудијеваца, током прве половине I века. Осим кастела на лимесу из тог периода, о томе сведоче и земљана утврђења у његовом залеђу (*Timacum Minus*), као логистички центри пограничне војске, али и занатско-трговачка средишта. У време дачких ратова цара Домицијана и Трајана, крајем I и почетком II века, изграђена су прва камена утврђења на лимесу и у унутрашњости ове области, око којих се формирају велика цивилна насеља (*Timacum Minus, Aureliana* ? – Гамзиград, *Aquae* – Прахово, *Egeta* – Брза Паланка, Ушће Поречке реке, *Taliata* – Велики Прагац, *Gerulatis* – Мироч итд.). У овом периоду изграђена су и велика пристаништа на Дунаву, а у оквиру њих налазила су се и складишта разне робе, односно дистрибутивни центри – *horrea* (Кусјак код Прахова и Ушће Поречке реке). Убрзо потом, област данашње источне Србије доживљава интензиван економски развој и урбанизацију, пре свега захваљујући развоју рударства и металургије. На основу налаза рудничког новца са натписом *Metallicae Aureliani*, почетак организованог рударења датије се у време владавине Марка Аурелија. Претпостављени центар ове рудничке области у околини Борског басена и Дели Јована, у чијим рудницама је експлоатисано пре свега сребро и злато, али и бакар, налазио се у месту/утврђењу под називом *Aurelianum* или *Aureliana*, које се, по свој прилици, налазило у долини Црног Тимока (Црне Реке). Најновија истраживања на Гамзиграду (2004–2009) указују да се северно од палате цара Галерија налазило велико утврђење из II–III века, које би према положају локалитета могло бити идентификовано као Аурелијана. Средиште друге рудне области – *Territoria metallorum*, која се налазила око Тимока и обронака Старе планине, био је *Timacum Minus*. Осим копања и прераде руда злата, сребра, олова, бакра и гвожђа, у тој области је вршено и испирање злата у сливу Трговишког и Белог Тимока.

Уз повећање броја становника – насељеника из златоносне рудничке области чији је центар био *Alburnis Maior*, крајем III и током IV века уочава се нагли развој рударско-металуршких активности, што је материјално потврђено великим бројем археометалуршких налазишта – рудника, троскишта и

утврђених металуршких центара, као што су Луково и Валакоње у долини Црног Тимока, *Argentares* – Рготиња, Тилва Рош у Бору, Марков камен – Доња Бела река и Букова Глава – Ђетаће у Борском Басену, Рудна Глава итд. Нарочито треба поменути археометалуршка налазишта која су потврђена открићем металуршких објеката и физичко-хемијским анализама згуре, руде и полупроизвода, као што су Гамзиград – *Romuliana* и *Timacum Minus*. Трагови археометалуршких активности могу се пратити до средине V века, када се 441–443. године прекидају услед инвазије Атилиних Хуна у Подунавље. На неким налазиштима констатована је обнова металуршких активности крајем V и у првој половини VI века (*Romuliana*, *Argentares*).

Обим ових процеса ишчитава се и у експлоатацији каменолома – да би се обезбедио камен за изградњу утврђења, инфраструктуре, јавних грађевина и споменика. Разне врсте пешчара и кречњака, као и андезита локално су обезбеђивани. Познати су рудници Римски мајдан код Гамзиграда, где је експлоатисан камен гамзиградит, варијетет тимацита, којим је зидано старије и млађе утврђење Ромулијане, као и Плављански каменолом, где је вађен сивоплави кречњак (тзв. плављански камен), којим су зидани утврђење и маузолеј на Шаркамену.

Повећање броја становника у IV веку на територији данашње источне Србије условило је и развој пољопривреде. Уочава се пре свега развој сточарства, које је било заступљено и у предримском периоду, али се, осим ситне стоке (козе и овце), повећава и број гајених говеда.

С друге стране, археоботаничке анализе показују да је у области Тимока, осим житарица аутохтоног порекла, узгајано и воће – јабуке, ораси, винова лоза, па чак и кајсије. Нарочито је занимљив узгој винове лозе, који се огледа и у заступљености дионизијских мотива на надгробним споменицима, накиту, керамичким и стакленим посудама итд. Још једну потврду о развијеној пољопривреди дају нам раскошне виле у Кривељу код Бора, Костолу у

предграђу Зајечара и, коначно, на Гамзиграду и Шаркамену, како показују најновија истраживања (2014–2016).

Импликације социоекономског процвата провинције Приобалне Дакије у позноцарском периоду уочавају се током раног средњег века пре свега задржавањем касноантичких цивилизацијских тековина – урбаног живота, што се огледа у обнови живота у античким утврђењима (Велики Градац, Гамзиград, Прахово), обнови ранохришћанских базилика (и парохиија?), обнови металургије и других заната (нпр. јувелирства) и, коначно, у континуитету народних обичаја и веровања, као и очувању подунавског дијалекта вулгарно-латинског језика, од кога је настао румунски (влашки) језик.

Софија ПЕТКОВИЋ

БИБЛИОГРАФИЈА: S. Petković, Gamzigrad – Romuliana in der Zeit nach dem Kaiserlichen Palast, in: Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan Raum, KVF Band 15, ed: G. von Bülow, H. Zabeckly, Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Österreichisches Archäologisches Institut, Bonn 2011, 113–128; S. Petković, N. Miladinović-Radmilović, Military Graves from the Late Roman Necropolis at Slog in Ravna (Timacum Minus), *Starinar* LXIV/2014, 87–130; Н. Миладиновић-Радмиловић, Д. Бизјак, Д. Вуловић, Раносредњовековна некропола на локалитету Timacum Minus – Кулине, *Весник – часопис за историју, музеологију и уметност, Војни музеј* 41, 2014, 9–31; D. Živković, N. Štrbac, A. Mitovski, M. Sokić, S. Petković, V. Andrić, J. Lamut, B. Anđelić, B. Ilijić, Lj. Balanović, S. Budić-Bugarić, Preliminary aspects on characterization of metallurgical remains from archaeological site Ravna (Serbia), in: Proceedings, 46th International October Conference on Mining and Metallurgy, 1–4 October 2014, Bor Lake Serbia, Ed. N. Štrbac, D. Živković and S. Nestorović, Technical faculty in Bor, University of Belgrade and Mining and Metallurgy Institute Bor, Bor 2014, 192–195; S. Petković, Roman item made of mammoth tusk from Romuliana, in: Bioarchaeology in Balkans 1. Balance and Perspectives, Papers of the Bioarchaeological section of The Serbian Archaeological Society / Bioarheologija na Balkanu 1. Bilans i perspektive, Radovi Bioarheološke sekcije Srpskog arheološkog društva, ed. N. Miladinović-Radmilović and S. Vitezović, Srpsko arheološko društvo, Blago Sirmijuma, Beograd – Sremska Mitrovica 2013, 179–185.